

ИЛЮСТРАЦИЯ ИРИНДЕНЬ

Редакторъ: ПЕТЪРЪ МЪРМЕВЪ

Редакция и Администрация: София, улица Клементина 19. — Телефонъ 1932.

Тодоръ Лазаровъ

Лазаръ попъ Трайковъ

Иванъ Гарвановъ

Борисъ Сарафовъ

Творцитѣ на Македонското освободително дѣло.

Преживѣни спомени въ Крушово

Единъ отъ най-хубавитѣ градове на поробаната ни татковина е гр. Крушово. Името само говори за себе си; то действува вълшебно върху всѣко родолюбиво македонско сърдце и неволно го пренася въ миналото. Кацнало на височина около 1000 м. надъ морското равнище, въ една малка хълмнина, заобиколено съ две величествени букови кории, то прилича на око съ две голѣми вежди. Съ двоетажнитѣ си и триетажни, почти еднообразни кжщи, наредени амфитеатрално, зао-

биколено отъ хайдушкитѣ Бушева чешма, Бирино и Везенковото, то дава впечатлението на алпийски пейзажъ. Турския петвѣковенъ гнетъ тукъ най-малко се е чувствувалъ. Турски гробъ въ Крушово нѣма. Пишейки тѣзи редове за Крушово, азъ преживявамъ чувства, които не се поддаватъ на моето слабо перо; при все това, обаче, азъ ще се помжча да възпроизведа само единъ отъ многото спомени, които ме свързватъ съ този градъ.

То бѣше презъ 1898 год., когато по настояване на организацията предъ Екзархията, премѣстенъ бѣхъ отъ Ресенъ за главенъ учителъ на прогимназията и основнитѣ училища въ града и училищенъ инспекторъ на Крушовския районъ. Повелителни семейни нужди ми продикуваха да отида самичкѣ въ Крушово; къмъ 20-и септемврий встѣпихъ

въ длъжностъ. Отъ 12-тѣхъ души учители и учителки, само главния учителъ и още единъ отъ персонала бѣха екзархийски. Останалитѣ 10 души се плащаха отъ училищното настоятелство. Отъ тѣзи последнитѣ трима бѣха само, на които можеха да се довърятъ тайни отъ сѣдбоносенъ характеръ: Илия Костовъ, Петъръ Ацевъ и Методий Стойчевъ. Особено последнитѣ двама обѣщаваха много, затова тѣ бѣха въведени въ Светая Светихъ, посветени въ тайнитѣ на дѣлото и получиха кръщението си въ Крушово. Останахъ на квартира при Костова и Ацева, които се бѣха настанили при прословутата баба Пара Гърданова, при която и по-рано сѣ живѣяли учители. Кжщата ѝ бѣше на края на града. Методий Стойчевъ бѣ нашъ съседъ и постоянно бѣхме заедно. Около тая четворка взеха да се носятъ легенди, като за саможивци. Недѣлното училище бѣше етикета, задъ което трѣбваше

да се действува. Успѣхътъ бѣше надъ очакваното; скоро зацарува едно повишено настроение. Старо е младо, мъжко и женско, посветено и непосветено въ дѣлото, чувствуваше, че се готви нѣщо велико.

Всичко това неможеше да не се почувствува и отъ властѣта, която си служеше съ нѣкои скжпо купени отъ сърбитѣ родоотстѣпници. Скоро въ Крушово се настани единъ старши подофицеръ, Кязимъ ефенди, съ едно отдѣление войници за муафаза на нѣкои съмнителни квартали и кжщи. Нашата квартира бѣше въ числото имъ. Въ двора ни почти всѣка нощъ имахме неканени гости, които най-първо бѣха обезпокоявани отъ кучетата, а по-после станаха добри приятели и ний не усѣщаме, кога идваха и кога си отиваха. Обаче всичко това малко ни смущаваше. Прислугата въ нахийското управление бѣше въ услуга на организацията; единъ отъ чиновнитѣ въ телеграфо-почтенската станция (Теохараки) бѣше нашъ човѣкъ. Всичко по-важно се донасяше своевременно и се вземаха нужнитѣ предохранителни мѣрки. Кореспонденцията съ оржжието се пренасяше отъ специални куриери; но често пжти минаваше и презъ Прилепъ. По една нареждане отъ Битоля, нашъ човѣкъ трѣбваше да слезне въ Прилепъ и съвмѣстно съ тамошнитѣ ржководители да се погрижатъ за уреждането каналъ за

Изгледи отъ гр. Крушово

пренасяне на оржие и други материали. Като най-подходяще лице за тази работа биде избранъ Сакѣллията-даскалъ, Петъръ Ацевъ, родомъ отъ с. Ореовецъ, дето може да отиде подъ предлогъ, че отива да види старата си майка и да се срѣдне съ хората на организацията. То бѣ къмъ срѣдата на м. октомврий. Сутринъта рано въ единъ недѣленъ день, той бѣ на пжтъ за Прилепъ, а вечеръта на мръкване бѣше си пакъ въ Крушово. Прибрахме се въ кжщи; затворихме дворната врата; заключихме кжщната и насѣдали около огнището, бързаме да отворимъ донесения пакетъ, съдържашъ нѣколко шифровани окржжни писма и по нѣколко броя отъ в. „Реформи“ и мѣстния вестникъ „На оржие“. Не бѣха се изминали и десетъ минути отъ тоя моментъ и на дворнитѣ врата се почука; следъ минута около десетина души войници и стражари, на чело на съ Кязима бѣха въ двора и вече

чукатъ на кѣщата врата. На разположение имаме само две-три минути, до като бабичката, стенички, се дотъри и отвори вратата. Смаяхме се предъ мисълта за грознитѣ послѣдствия отъ залавянето на тази кореспонденция, не само за насъ, но и за сума наши хора. Картината на грознитѣ физически истезания, на които бихме били подхвърлени, бѣше предъ очитѣ ни и никой не бѣше сигуренъ, дали ще устои на инквизиторскитѣ похвати, съ които си служеха турцитѣ. Аскерътъ се изкачва по стълбитѣ, а ние още се шураме. Костовъ, който бѣше съ най-слабъ ангелъ, излиза на стълбитѣ и въ това време чувамъ гласътъ на Кязимъ ефенди: „Директоръ ефенди, бурда ми? Бизъ гелиорисъ визита япмая.“ (Господинъ Директора тука ли е? Ние

калъ отъ Прилепъ. — Демекъ, Вие сте дошли обискъ да правите въ кѣщата ми, обаче азъ не виждамъ съ Васъ нито мухтаринъ, нито аза, Вие знаете, какъвъ е реда въ такива случаи. Ако бихъ знаялъ, че идвате съ тази целъ, нѣмаше да Ви отворя; изглежда, че пакъ сте излъгани отъ тѣзи едипсъзи, които насъ не оставятъ на мира, Васъ постоянно разтакаватъ. И за да видите, че това е така, азъ Ви заявявамъ, че кѣщата е въ Ваше разположение, но съ условие, следъ като свършите работата, ще съобщитѣ имената на клѣветниците. Презъ това време аскерлиитѣ таршуваха изъ цѣлата кѣща въ двата етажъ, обърнаха всичко наопъки съ надеждата, че ще откриятъ илскладъ на оржжейни материали, или най-малк

Преносъ на бойни материяли презъ Пирина за Солунския револ. окръгъ отъ кукушкия войвода Станишъ Наконъ

идемъ да му направимъ визита.) Въ този моментъ, като по внушение отъ Провидението, безъ да мислимъ много, заедно съ Ацева, бѣлата тази кореспонденция напушаме задъ листътъ ламарина, съ която бѣше обшито въ долната си частъ огнището и Кязимътъ съ двама-трима аскери е вече въ антрѣцето предъ стаята. Всичко това стана въ едно необикновенно кѣсо време и съ свѣтквична бързина. Веднага се обръщамъ: — Буюрунузъ ефендилеръ! — Иште буюрдукъ! — бѣ отговора.

Влѣзоха въ стаята, следъ едно дълбоко темане и ржуване, Кязимъ ефенди побърза да ме потупа по гърба съ дѣсната си ржка и веднага да опита по кръста ми, дали нѣмамъ оржжие. Това бѣше обискиране по единъ деликатенъ начинъ. Седнахме. Настѣпи мълчание отъ нѣколко секунди, което нарушихъ съ обръщението си: „Е, сойле бакалъмъ! Какво Ви носи, по това време визити правятъ ли се? — Ние дойдохме, Директоръ ефенди, да ни дадешъ всичко това, което донесе сакаллията дас-

скрити терористи, които трѣбваше да изпълнятъ присѣдата на организацията по отношение на родотѣжниците: Христо Салямо и попъ Богданъ, които въ лицето на всѣки учителъ виждаха комунистиченъ и убиецъ. Обиска стана. Не се намѣри нѣщо, което би ни компромитирало. Ние поне така мислехме.

Всички книги, учебници, помагала, тетрадки, последното листо хартия бѣха прибрани, запечатани въ два чувала и изпратени въ управление на Битоля за преглеждане отъ Моарифъ комиссионеръ. Следъ тази церемония Кязимътъ биде поканенъ за чаша ракия, на която бѣ голѣмъ любителъ. Кязимъ сумира се доста спиртъ и подъ негово влияние той не скри и посочи горнитѣ две имена и сърбоманския директоръ като виновници на тоя башъ-арестъ (главоболие). Раздѣлихме се приятелски, като той изказа съжаленията си за станалото.

Това бѣ само началото на едно систематическо преследване. Не закѣснѣха да направятъ обис-

в в недѣлното училище; вземаха архивата и запечатиха библиотеката, за преглеждане на която бѣше повиканъ прословутия помакъ отъ Велесъ, Сали ефенди, свършилъ българската прогимназия и владеющъ отлично езика ни. Следъ като се рови цѣли десетъ дни въ архива и библиотека, написа докладъ, възъ основа на който се възбужда дѣло противъ председателя на нед. училище. Първия обискъ въ къщи донесе углавно преследване за книги съ противно съдържание, намѣрено въ книги позволени отъ лезурата (Моарифъ комисионъ). Цѣли две години бидохме влачени по капии и следователи за „противодържавни“ деяния. Къмъ всичко това се прибави и инцидентното сблъскване на Димитровъ

турската власть често пжти за всичко станало въ Ресенъ, Леринъ, Кичево, Прилепъ или другаде, търсѣше виновниците въ Крушево. Създаде се настроение, съ което ни най-малко се облекчи положението на родоотстъпниците. Попъ Богданъ, мжченъ отъ съвестята си и знаяки участята, ако продължава да бѣде чуждо орждие, единъ недѣленъ день отъ царскитѣ врата коленичилъ и съ сълзи на очитѣ си поиска прошка отъ Бога и отъ народа за голѣмия грѣхъ и нечуваното престѣпление, което е извършилъ спрѣмо своята нация, помоли народа да пази родното си име, като зеницата на окоето си. Другия голѣмъ родоотстъпникъ Христо Саямо свърши малко по-трагично.

Кочанската чета на Симеонъ Георгиевъ Клинчарски

день, 1900 год., въ което пострада малко „правия сърбинъ“ Велчо, а майка му понесла ужъ телесна повреда. Възбудено бѣ углавно преследване противъ директорътъ, като главенъ подбудителъ на този инцидентъ и граждански искъ противъ всички членове на недѣлното училище. Отъ всичко това полицаятъ Али ефенди зема поводъ и отправя рапортъ до биринджи полицѣ въ Битоля. Въ рапорта си той намира, че сърдцето на гяурското движение, което всѣва смуть въ душитѣ на правовѣрнитѣ въ Крушево; че главната машина, която чрезъ каиши държи въ движение по-малкитѣ такива въ села и градове и по цѣлия веляетъ, е въ ржцетѣ на крушевския български директоръ и неговитѣ хора, които по знайни и незнайни пжтица дирижиратъ чети, вършатъ убийства и съ демонската си работа подкопаватъ устоитѣ на империята. Исканай-строгото ни наказание. По поводъ този рапортъ

Въ леньтъ, когато въ Битоля въ окръжния съдъ се разглеждаше едно отъ горепоменатитѣ дѣла и всички наши хора бѣха въ Битоля, той биде убитъ въ градината си отъ едно момче. И понеже всички, които убиваха не бѣха въ Крушево, властта залови убития и се създаде мълвата, че мъглата го е убила. Убийството на Саямо направи потресающе впечатление на всички ония, които бѣха тръгнали по неговия пжтъ и ги накара да се вразумятъ.

Съ този си споменъ подигамъ само крайцеца на завѣсата, която ни дѣли отъ подготовителния периодъ на революционната борба въ Крушево, за да посоча трънливия пжтъ, презъ който се е минало, за да се стигне и преживѣе възторга на 20-и юлий 1903 год., когато на историческата Крушовска „порта“ се издигна и развѣ знамето на свободата и Крушево неразривно свърза името си съ великата илинденска епопея.

Д. Ивановъ